

**МОЖЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ
«ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕФІЦИТУ»
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Олексій Врадій,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

Статтю присвячено дослідженню якісно нових особливостей інтеграційних процесів у Європі, а саме – поступовому перетворенню ЄС на автономний центр політичної сили, а також проблеми «демократичного дефіциту» у Європейському Союзі. Аналізуючи історію розвитку Європейського Союзу, автор відзначає нерівномірний і стрибкоподібний характер політичної інтеграції, яка постійно відстає від рівня економічної інтеграції.

Ключові слова: федералізм, держава, Європейський Союз, «демократичний дефіцит», наднаціональні структури, стратегія.

The article is dedicated to the problem of overcoming a «democratic deficit» at the new stage of political development of the European Union which is transforming into an autonomous centre of political power. Analyzing the period of the EU's development, the author underlines uneven character of political integration that constantly falls behind the level of economic integration.

Keywords: federalism, state, the European Union, “democratic deficit”, supranational structures, strategy.

Європейська інтеграція – магістральний напрямок розвитку континенту, досвід якої має не лише регіональне, а й глобальне світове значення. У процесі інтеграції знайдено й апробовано на практиці розв'язання найскладніших економічних, соціальних, політико-правових проблем, які постали перед людством у ХХ столітті. За півстоліття розвитку інтеграції Європейський Союз перетворився на один з основних економічних центрів сучасного світу, який переважає в сукупному валовому продукті й обсязі зовнішньої торгівлі такі провідні світові держави, як США і Японія.

Економічна інтеграція – рушійна сила процесу об'єднання Європи. Вона не є самоціллю, однак найбільшою мірою відповідає повсякчасним потребам країн-учасниць і їхнього населення, сприяє зростанню добробуту і меншою мірою торкається таких чутливих сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика тощо. Однак прогрес економічної інтеграції не генерує автоматичне поглиблення політичного співробітництва. Водночас, не мали успіху і спроби передчасно форсувати політичну й військову інтеграцію.

Але на сучасному етапі розвитку Європейського Союзу, який вже став однорідним господарським простором із достатньо сформованою економічною системою і єдиною валютою, якісно новою особливістю інтеграційних процесів стає його перетворення на політичну силу. Очевидним стає факт прискореного руху до політичної інтеграції Європейського Союзу. Прийняття Лісабонського договору остаточно завершило інституціональну ідентифікацію Євросоюзу як економічного і політичного центру світового співтовариства. Гасло «батька Європи» Жана Моне про Сполучені Штати Європи, яке раніше здавалося міфом і химерою, набуває реальних рис.

Новітній феномен ХХ століття – інтеграція – це «безліч потоків». Економічні, політичні і культурні компоненти як «сторони однієї медалі» (А. Маршаль). На думку автора, регіональна економічна інтеграція не може ефективно розвиватися без відповідної політичної системи регулювання і наднаціональної влади.

Великомасштабні акції на просторі Європейського співтовариства, який постійно поширюється, не можна реалізувати без політичної волі національних держав, політичних механізмів і узгодженої політичної стратегії. Видатними дослідниками історії новітнього часу В. Ключевським, Ф. Броделем, А. Тойнбі, які аналізували генезис розвитку державності, показано, що економічні інтереси трансформуються в більш широкі суспільні зв'язки, а з них виростає політичний союз. Метою

«погодженої стратегії» ЄС є формування політичної системи, а саме: створення Європи як самостійної економічної і політичної сили світового масштабу. Саме тому євро-будівництво було не тільки «Європою трестів», а й «Європою держав», і якщо їхні акції були економічними, то логіка поступово стає більш політичною. У наші дні цей процес виходить на вищий рівень формування політичного союзу держав і наднаціональної влади.

Розірваний у часі і просторі, процес політичної інтеграції відбувається нерівномірно і стрибкоподібно, а тому відстає від економічної інтеграції. Він йде від секторальної інтеграції (ЄОВС) і формування «однорідного господарського простору» (ЄЕС) до Співтовариства як економічно структурованої системи і потім до політичного Союзу, легітимізованого Лісабонським договором.

Активні імпульси пов'язані з історичними поворотними моментами європейської історії, наприклад, підсумками Другої світової війни, «Великою рецесією» 70-х років, нарешті, з геополітичними зрушеннями і катастрофою біполярної системи, розвалом соціалістичного табору. Перетворення США в єдину супердержаву стимулювало зовнішньополітичну активність ЄС [1]. Неогегемонізм США, відводячи Євросоюзу роль другого порядку, має, як писав колишній прем'єр-міністр Італії Дж. Амато, «спокусу відігравати роль єдиної супердержави, що діє в односторонньому порядку». Стратегія ЄС орієнтована на багатополярний світ, на роль рівноцінного суб'єкта світової політики. «Європа, сильна в політичному плані, яка відіграє роль першого порядку на світовій арені» – так сформулював становище ЄС у новій, «просторовій ері» колишній прем'єр-міністр Бельгії Г. Верховстадт. Розширення Євросоюзу на Схід – це не тільки переділ господарського простору колишнього соціалістичного табору, а й формування майбутнього політичного простору, що займає половину європейського континенту, на основі власних цивілізаційних цінностей.

Вихід на пріоритетні позиції політичних компонентів розвитку Євросоюзу диктується і внутрішніми проблемами. Розмах націоналізму в останньому десятилітті, сепаратизм і так званий «національний егоїзм» серед урядів і еліт, радикальні виступи Ле Пена і його прихильників у Європі (популістів, що виступають як проти глобалізації, так і проти Європейського Союзу і його інститутів) – знакове явище сучасності, переплетіння класових, соціальних, етнічних протиріч, які ні національні уряди, ні Єврокомісія не можуть уникнути чи згладити. Ле Пен і його прихильники виступають з альтернативною програмою денонсації договорів «Європи технократів» і перебудови системи на націоналістичній основі. Соціально-політична нестійкість, погроза громадській безпеці, сплеск тероризму послужили стимулом для формування «територіального простору, заснованого на безпеці, волі і правосудді» – такою є думка французького экс-міністра у справах Європи, євродепутата П'єра Московічі [2].

Як відзначають західні дослідники З. Бауман, П. Вагнер, Х. Арндт та ін., однією з причин прискореного просування в напрямку політичної інтеграції і посилення наднаціональної влади інститутів ЄС стає і ще один феномен останніх років. Західні вчені називають його «вакуумом влади» [3]. Він пов'язаний із кризою державності, з ерозією регулюючих функцій держави, ростом серед населення недовіри до владних структур. У ході глобалізації і нової технологічної ери національні держави найчастіше демонструють «фрагментарність державного контролю», «ірраціональність поведінки», «поведінковий параліч», як в економічній сфері, так і в питаннях безпеки громадян. Англійський соціолог і філософ З. Бауман пише: «Сучасний політичний суверенітет держав є лише слабка тінь багатогранної політичної, економічної, військової і культурної автономії держав минулого» [4]. Аналітики ЄС, розробляючи програму «Європа – 2010», відзначали, що національні уряди і держави передають частину своїх функцій приватним і громадським організаціям, церкві і т.д.

Водночас європейці стають дедалі менш політизованими. Як показало нещодавно проведене опитування громадської думки, тільки 43% громадян європейських країн вважають, що політика відіграє важливу роль у їхньому житті. Крім того, вони не дуже й довіряють інститутам влади.

Як з'ясувалося, найбільшою довірою користуються органи місцевого самоврядування: їм довіряє майже половина європейців. А от національному парламенту і уряду довіряють тільки близько 30% громадян країн ЄС, тоді як 60% ставляться до них з недовірою. Політичним партіям не довіряють узагалі 73%. Якщо виключити місцеве самоврядування, то число тих, хто не довіряє жодному із трьох основних політичних інститутів сучасного демократичного суспільства (парламенту, уряду і політичним партіям), досягає 62%.

Звичайно, ці цифри варіюються по країнах. Автори дослідження підкреслюють, що в цілому рівень довіри в країнах Північної та Західної Європи вищий, ніж у Південній та Східній Європі. Так, у Польщі, де найпоширеніші нігілістські політичні настанови – понад 80% не мають довіри до будь-яких національних політичних інститутів.

Ці дані дозволяють говорити якщо не про кризу західної політичної моделі, то, принаймні, про наявність серйозних проблем: довіра до політичних інститутів традиційно відіграє важливу роль у концепції громадянського суспільства, якій країни ЄС приділяють стільки уваги.

Ще однією проблемою політичної системи Євросоюзу як такої є проблема «демократичного дефіциту». Критика прийнятих у Брюсселі рішень поступово трансформується у євроскептицизм. Створилася ситуація, коли громадяни можуть висловитися «за» або «проти» проекту європейської інтеграції, але не можуть вплинути на його конкретний зміст.

Зростає розрив між консенсусом політичних еліт ЄС із приводу доцільності розвитку інтеграції і скепсисом населення стосовно загальноєвропейських інститутів. Це є серйозною перешкодою для подальшої еволюції Європейського Союзу. Своєрідний ресурс довіри, який забезпечував згоду населення щодо розвитку інтеграційних процесів, – закінчується, і знову виникає питання забезпечення легітимності Європейського Союзу.

Як відзначають А. Фолесдаль і С. Хікс, сучасне трактування поняття «демократичного дефіциту» Євросоюзу містить у собі наступні фактори: зростання впливу виконавчої й ослаблення законодавчої гілок влади в державах-членах ЄС; слабкість Європарламенту; відсутність справжніх загальноєвропейських виборів; складність і незрозумілість Євросоюзу в очах пересічного громадянина; надмірні розбіжності між рішеннями Євросоюзу та «ідеальними уявленнями» громадян на національному рівні [5].

Незважаючи на те, що наявність «демократичного дефіциту» у Євросоюзі сприймається як реальна проблема, деякі поважні експерти ЄС беруть під сумнів цю тезу. Ж. Маджоне, наприклад, вважає, що говорити, а тим більше шкодувати про недостатню демократичну легітимність ЄС мало б сенс лише в тому випадку, якби Євросоюз розвивався у бік створення федерації (для якої застосовуватимуться критерії й категорії державної структури), що не відповідає реальному стану речей [6]. Будь-які спроби зробити ЄС більш «демократичним» за рахунок участі громадян призведуть до того, що Брюссель не зможе ефективно виконувати свої функції регулювання соціально-економічної діяльності. На думку Е. Моравчика, теза про «демократичний дефіцит» Європейського Союзу є несправедливою з огляду на те, що в рамках ЄС діє складна система стримувань і противаг, а національні уряди залишаються підзвітними своїм громадянам [7].

Експерти, що розділяють тезу про наявність у ЄС «демократичного дефіциту», вбачають різні способи його подолання. Наприклад, П. Кільмансег [8] вважає, що він буде мати місце доти, доки не сформується загальноєвропейська ідентичність, загальноєвропейський демос, спільна для всієї Європи «колективна пам'ять». Відсутність «європейського демосу» розцінюється як першопричина «демократичного дефіциту» і таким іменитим дослідником, як Д. Вайлер [9]. Національна ідентичність не є даністю, вона конструювалася державою та іншими суспільними інститутами. Таким чином, на думку багатьох аналітиків, створення «загальноєвропейського демосу» також можливе, хоча й пов'язане з набагато більшими ризиками і труднощами.

Згадані вище А. Фолесдаль і С. Хікс впевнені, що проблему можна розв'язати за допомогою реформування інститутів ЄС.

Більшість авторів, які займаються проблемою «демократичного дефіциту», підкреслюють, що боротися з ним за рахунок відтворення на рівні ЄС інститутів, властивих національним політичним системам, неефективно. На думку дослідників виборчих і партійних систем П. Мейєра і Ж. Томасена, формування на рівні Євросоюзу «партійного уряду» (за аналогією з такими в державах-членах) не є оптимальним рішенням. На національному рівні подібні форми політичної організації зазнають щораз більшого тиску, партіям дедалі складніше поєднувати функції представництва та управління [10]. В результаті ЄС може бути затягнутий у виснажливу гонку «наздоганяючого розвитку».

Ставлення до політичних інститутів демонструє занепад значення політичної боротьби й фактичне зникнення реальної політики з життя європейців. Багато спостерігачів пов'язують це з характером сучасного капіталістичного суспільства, у якому, по суті, є тільки один вимір, який, як цілісна система, містить у собі політику, економіку та культуру. У цій системі всі серйозні політичні рішення приймаються, виходячи з «ліберального консенсусу». Політична сфера втрачає свою автономність і перетворюється на місце застосування тих чи інших управлінських технологій, на

машину, що штампує політичні рішення. Це не може не позначатися на рівні довіри політичним інститутам.

Картину ослаблення ролі політики в житті суспільства гармонійно доповнює й частково пояснює теорія «кінця ідеології», вперше озвучена на Заході наприкінці 1950-х. Її прихильники вважають, що політичне життя західних країн перестало будуватися на основі якогось суперництва цінностей, і пов'язують зникнення ідеологій з політичного життя з настанням ери постіндустріалізму з її новою суспільною структурою та економікою.

У цих умовах традиційні суспільні ідеології – лібералізм, консерватизм та соціалізм, що ведуть свій початок ще з часів Французької революції, втратили актуальність, не відповідаючи новій соціальній реальності. Однак їм на зміну не прийшло ніякої альтернативи. Виник ідеологічний вакуум, який заповнювався завдяки Холодній війні і протистоянню з СРСР. Після краху радянського блоку безідейність та упор на технологічність у західній політичній системі стали очевидними для багатьох.

Саме тому цей «вакуум влади» національних урядів прагне заповнити наднаціональна влада, інститути Співтовариства шляхом усе більш тісної політичної уніфікації, в тому числі завдяки прийняттю Лісабонського договору. Кожному етапу євробудівництва передують теоретична розробка форм і методів розвитку, яка згодом трансформуються у визначену політичну стратегію і оформлюється у відповідних договорах. Історичний контекст дозволяє простежити конфліктно-компромісну динаміку політичної інтеграції, логіку її натхненників і провідників, зіткнення протилежних доктрин. Ідея об'єднаної Європи як «політичної сили» (Ж. Моне) з явилася ще на початку інтеграції в рамках дискусії про те, що повинно бути спочатку: економічна інтеграція або політична; зі змістовної сторони – «Європа націй» або «Нація-Європа». Її об'єктивною основою були: економічна розруха після війни, посилення впливу США, побоювання відновлення Німеччини як економічного конкурента і вогнища мілітаризму і «холодна війна», яка набирала поступ [11].

Ідеологом політичної інтеграції, «Федеральної Європи» як єдиного цілого виступив Жан Моне. Він висував новаторську ідею делегування суверенітету національних держав наднаціональній владі і створення європейського уряду, що суперечило всім канонам двохсотлітнього розвитку в Європі національних держав. Європа «повинна усвідомити свою ідентичність і свій суверенітет», – писав Ж. Моне. Його філософія передбачала взаємодію економічних, політичних і моральних факторів. Він висував тези «фактичної солідарності», «політичної відповідальності», «європейського духу», однорідної економіки і цивілізаційного шляху до Західної Федерації [12].

Нерівномірність економічного і політичного розвитку, протиріччя між Англією і Францією, побоювання малих держав і скептицизм США не створювали сприятливого ґрунту для федералістських ідей. Висунувши на перший план концепцію «Нація Європа», Жан Моне в той час не одержав підтримки. Теоретик західної інтеграції професор Андре Маршаль згодом писав: «Федеральна Європа не химера, але вона ще не дозріла» [13]. У післявоєнній Європі обговорювалися дві доктрини: а) «ліберальна Європа без кордонів» [14] і б) регіональна «солідарна Європа». Перша передбачала ліквідацію митних кордонів, друга – митний, економічний і як віддалену перспективу політичний союз. Прихильники ліберальної Європи (К. Віннер, Я. Тінберген) орієнтувалися на автоматичний механізм ринку, вільну конкуренцію при непорушності національного суверенітету і національних економічних політик. Суть цієї концепції була «тільки торговельна, але не економічна, і ринок розглядався не як причина, а наслідок інтеграції», – писав А. Маршаль. З цією концепцією ліберальної Європи була співзвучна і космополітична концепція «мондіалізму» – своєрідний попередник сучасної теорії глобалізації.

Інша група вчених (А. Маршаль, П. Юрі, Ж. Деніо та ін.) висунули концепцію «солідарної Європи» [15], створення автарктичного й економічного «простору солідарності» у масштабах Малої Європи. На відміну від «ринковиків» вони пропонували інтеграцію структурну, інтеграцію економічних політик, а не тільки ринку, активну інтервенцію держави, координацію національних політик і захист інтересів Співтовариства. Закладалися теоретичні основи регіональної інтеграції, яка, через координацію політик, відкривала перспективу формування спільної політики в сфері господарства і ринку. Цей метод регіональної інтеграції був названий «комунітарним», і його сутність складалася в поступовій передачі частини функцій національних держав інститутам Співтовариства. Фактично це був перехідний період до більш тісного політичного співробітництва, до політичної системи держав.

Розглядаючи федералістські ідеї з точки зору формування єдиної політичної системи ЄС, слід зазначити, що практично до останньої третини ХХ століття вони були приглушені – панувала ідея Де Голя – «Європа держав», «Європа націй». Але проблема політичної Європи не пішла в небуття. Вона трансформувалася в концепцію функціоналізму, яку її теоретик Е. Хаас формулював як перехід «від політично інспірованого загального ринку до економічного, а потім автоматично і до політичного союзу». Ця концепція була співзвучна з теорією фазності, викладеною в роботах Ф. Махлупа: митний союз, загальний ринок, економічний союз, спільна інтеграція з елементами політичної системи [16]. Теорія функціоналізму, фазності і «комунітарний метод» А. Маршала припускали поетапне діюче формування економічної системи шляхом інтеграції економічних політик та поступове визрівання у політичну інтеграцію.

«Велика рецесія» 70-х років разом із кризою кейнсіанських ідей «керованого капіталізму» призвела до приходу в Західну Європу неоліберальних ідей Ф. фон Хайєка та інших теоретиків ринкового абсолютизму, «цілком відкритого ринку». Кейнсіанські ідеї «економіки попиту» змінювалися ліберальними поглядами «економіки пропозиції» [17]. Тетчеризм і «рейганоміка», як неоконсерваторські напрями, почали більш активно обговорюватися в Співтоваристві. Глобалізація і міжнародний капітал диктували свої закони, і стратегія ЄС не могла їх ігнорувати. Але ЄС прагнув пристосуватися до нових умов. Як пише професор Н. Ябло, ринок розглядався як «реальність, нормативна модель, простір розвитку», «спільний горизонт» [18]. Але при цьому в ЄС продовжують дотримуватися концепції «комунітарного методу», тобто узгодженого політичного регулювання в масштабах Співтовариства.

В умовах експансії заокеанського капіталу американські теоретики розглядають Співтовариство як якусь другорядну величину. Так, професор Р. Тріффін писав про неефективність національного суверенітету Співтовариства і про більш організований суверенітет США, про розчинення ЄЕС у зоні долара, про автоматичне створення Атлантичного співтовариства. Західноєвропейські вчені відповіли концепцією «блокової економіки» і формування ЄЕС як самостійного центра сили. Академік Луї Арман і професор Мішель Дранкур у монографії «Європейське парі» писали, що «економічна дійсність відвернула Європу від політичного дозрівання, але ставить політичний імператив – створення Федерації, відмінної від США і СРСР, яка заповнить вакуум між ними [19]. Рубіж ХХ-ХХІ століть оживляє федералістську теорію. Професор Д. Сіджанскі у своїй монографії «Майбутнє федералізму в Європі» пише про наступаючу «еру федералізму», про «федералістську революцію», про те, що «федералістська революція» і федералізм – «інтегральна частина європейської культури, заснованої на її відмінності і єдності» [20]. Професор Ж. Рубан, критикуючи «національний егоїзм», сепаратистські устремління деяких урядів, писав, що національний суверенітет – «мала величина, яка дедалі зменшується», а національну незалежність варто розглядати в системі європейської незалежності. В умовах реформи інституціональної структури Євросоюзу ідеологія і філософія доктрини «Європа-держава» доповнюється новими поняттями: «європейський народ», який формує суспільний і політичний простір, «європейське громадянство», яке розглядається не тільки як правова форма, але і як елемент політичного простору, як фактор самосвідомості, «європейська ідентичність», яка вбачається як приналежність до визначеної цивілізації з її культурою, релігією, побутом і історично сформованими традиціями. Регіональна інтеграція розглядається як цивілізаційний процес, багато в чому унікальний і самодостатній [21].

Перебудова наявної інституціональної структури ЄС стає об'єктом наукової розробки і загальної стратегії. Теза про еру федералізму може бути спірною, але фактом є те, що доктрина Де Голя «Європа Націй» вже не має абсолютного пріоритету, а фігурує поряд з доктриною Жана Моне «Нація-Європа». Доктрина «Європа-держава» знаходить свій прояв у формулах видних державних діячів. Так, экс-президент ФРН Ріхард фон Вайцзеккер порушував питання про необхідність політичного Союзу з метою уникнення етнічних конфліктів. Екс-президент Франції Франсуа Міттеран після об'єднання Німеччини висував формулу «Конфедерації Заходу і Сходу», Голова КЄС Жак Делор – формулу «Федерація держав-Націй». В той же час экс-президент Франції Жак Ширак декларував формулу «Європа народів на службі громадян», а экс-міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер бачив майбутню Європу як «федерацію з парламентом, президентом і єдиним урядом». Поступово з тіні виходить концепція «Європа-держава» і береться на озброєння інтеграційної стратегії як одна з майбутніх моделей політичної Європи. Процес визрівання політичного простору – не є стихійним, він – результат погодженої і деякою мірою змушеної стратегії Євросоюзу, обумовленої конкретно-історичними обставинами і викликами епохи.

Інтеграційна стратегія ЄС від початку була спрямована на формування митного, економічного, валютного, а також політичного союзу. Вона виходить із принципу економічної і політичної взаємозалежності, цивілізаційної основи та ідентичності частини європейського континенту. Ця стратегія будується на узгодженні національного і наднаціонального регулювання, ринкової і конституціональної інтеграції, економічних і політичних важелів керування в ході євробудівництва в масштабах спочатку «Малої», а потім і розширеної Європи. Вона виробляється як теоретиками Єврокомісії, так і вченими країн ЄС, і є компромісом між національною і наднаціональною владою, проходить етапи економічної і політичної інтеграції, роблячи акценти то на економізм, то на федералізм відповідно до конкретних умов, змінюючи тактику, але не залишаючи кінцеву мету – економічно і політично об'єднану Європу.

Початкові етапи розвитку ЄС ґрунтувалися (використовуємо формулу Жака Делора) на «стратегії економічного прагматизму», яка була спрямована на реформу господарської структури, соціально-економічну стабілізацію, ліквідацію технологічного відставання від США і на протистояння американському прагненню створити «атлантичну зону вільної торгівлі» [22]. Курс на формування однорідного господарського простору при ліквідації застарілих промислових баз, забезпечення контрольованої інфляції, ресурсозберігаючого типу виробництва (аграрна, технологічна, соціальна Європа), як вважає автор, політично погодженою стратегією функціонального просування ЄС до політичної уніфікації. Це стало результатом політичної кооперації, політичного мислення і волі, «федеральної економічної політики» [23].

Світова економічна і фінансова криза 70-х років відкриває нову фазу інтеграції – одночасне просування до валютно-економічного і політичного союзу. Доповідь Давіньйона (1970 р.) закликала до політичної уніфікації. План Вернера (1970 р.) про валютний союз припускав створення наднаціональних структур: центра керування економічною політикою і системи центральних банків, що передбачало перехід частини національного суверенітету інститутам співтовариства. Депутат французьких Національних зборів Жан Пудевінь у статті «Крок за кроком» писав: «Погоджуючись на створення єдиної валюти, європейські держави допускають відмову від володіння одним з основних знарядь національної політики» [24]. Стратегія політичної інтеграції знаходить свій прояв у ряді документів і практичних інституціональних перетворень. З'являється «Доповідь Тіндеманса» (1975 р.) про перетворення «дев'ятки» у політичний блок федеративного або конфедеративного типу зі спільною зовнішньою політикою і політикою безпеки і відповідним конституційним оформленням [25].

Співтовариство робить кілька кроків у цьому напрямку: три комісії – ЄОВС, Євратом і ЄЕС – зливаються воедино, розширюються прерогативи Європарламенту, що обирається прямим голосуванням (1979 р.), створюється перший політичний орган – Європейська Рада. Єдиний європейський акт (1984 р.) містив «замасковані» тези політичної інтеграції (визначення та запровадження спільної європейської політики в сфері зовнішніх зносин; досягнення якомога більшої координації позицій держав-учасниць у політичному та економічному аспектах безпеки; зважання кожної держави на позиції інших держав-учасниць, а також на інтерес, який становить прийняття та здійснення спільних європейських позицій) [26].

Головним підсумком інтеграційної стратегії ЄЕС стало утворення вперше в історії органічної структури – Співтовариства, нової міжнародної форми міждержавного і наднаціонального співробітництва, політичної кооперації і створення наднаціональної влади з власними важелями управління і фінансових ресурсів. Генеральний секретар КЕС Е. Ноель стверджував, що «Співтовариство більше, ніж міжурядова організація. Його інститути мають власне обличчя і широкі повноваження» [27]. Можна констатувати, що «система Моне», як її назвали західні теоретики, дала паростки політичної інтеграції і до кінця ХХ століття майже сформувалася у визначену політичну систему. Це був своєрідний перехідний період підготовки до створення політичного фундаменту і політичної надбудови майбутнього Європейського Союзу.

Історичні зміни на рубежі ХХ-ХХІ століть визначили і поворотні моменти в інтеграційній стратегії ЄС. Прихований паралелізм економічної і політичної інтеграції попередніх етапів поступово трансформується в економічну і політичну конвергенцію. Було поставлено завдання реконструювати інститути Співтовариства, перетворити його на «політичну силу», «супердержаву», відновити інституціональну систему на федеральній основі. Європейський простір у масштабах Співтовариства починає розглядатися не тільки як географічний, соціально-економічний, але і як політичний простір.

Нова фаза активного визрівання політичної інтеграції дала свої реальні результати. Європейське Співтовариство трансформувалося в Європейський Союз (1992 р.). Його політичні компоненти утворюють три опори: спільний ринок, спільна зовнішня політика і політика безпеки, а також правосуддя і юстиція. Розширюються компетенції Європарламенту, який відтепер затверджує склад Комісії і найважливіші міжнародні договори. Було намічено розширення ЄС і реформування його інституціональної структури. Амстердамський договір (1997 р.), Договір у Ніцці (2000 р.) і низка інших документів ЄС передбачають не тільки спільну валюту і соціальний вимір, а й військовий: європейську ідентичність у сфері безпеки і оборони. Вводиться європейське громадянство. Закінчився процес ратифікації Лісабонського договору, який вносить поправки до чинних договорів і, мабуть, це незворотна тенденція до більш чітко структурованої політичної системи, об'єднаної на власних цивілізаційних цінностях Західної і Східної Європи. Як відзначають авторитетні експерти (наприклад, А. Міссіролі [28]), Лісабонський договір підвищує ефективність роботи структур ЄС, але не вирішує кардинальним чином проблему «демократичного дефіциту». Рівень легітимності Європейського Союзу і довіри до нього в очах громадян як і раніше є недостатніми.

Якщо прийняти визначення «демократичного дефіциту», дане С. Уільямсом («розрив між повноваженнями, переданими Співтовариству, та ефективністю контролю, здійснюваного Європарламентом») [29], то розширення повноважень Європарламенту відповідно до Лісабонського договору може стати вирішенням проблеми.

Висловлюються думки [30] про те, що, незважаючи на всі «хвороби росту» у рамках відносин Європарламенту і Єврокомісії, Лісабонський договір створює умови для більш тісної роботи цих інститутів, що відтак піде обом на користь. Це надасть новий стимул розвитку наднаціональних органів ЄС, трохи загальмує тенденцію ослаблення Єврокомісії, яка почалася з 1990-х років, а також підсилить змагальність і значення загальноєвропейських інститутів для громадян ЄС. У своєрідному сенсі це допоможе боротися з «демократичним дефіцитом».

Лісабонський договір формує низку передумов для участі населення в політиці Євросоюзу. Тепер необхідно, щоб громадяни ЄС змогли чітко ідентифікувати себе з тією або іншою політичною силою й, відповідно, впливати на її місце в політичній системі ЄС. Тільки так може початися процес формування загальноєвропейського демосу.

1. Глухарев Л. Политические компоненты развития Евросоюза / Л. Глухарев; Современная Европа, М., №2. 2003. – С. 26. 2. Le Monde [Електронний ресурс]: 10 дйсеம்பре 2000. – Режим доступу: <http://scholar.lib.vt.edu/InterNews/LeMonde/index/2000/lm-Decembre-2000.html>. 3. Хаасс Р. Американський дослідницький центр про проблему розширення НАТО [Електронний ресурс] / Р. Хаасс; Інтернет-газета «День». – №115. – 1997. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/285376/>. 4. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; М., 2002. – 390 с. 5. Follesdal A., Hix S. Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik / A. Follesdal, S. Hix; Journal of Common Market Studies. Vol. 44. № 3. 2006. P. 533-562. 6. Majone G. Dilemmas of European integration. The ambiguities and pitfalls of integration by stealth / G. Majone; N.Y.: Oxford University Press. 2005. 7. Moravcsik A. In defence of the «democratic deficit»: Reassessing the legitimacy of the European Union / A. Moravcsik // Journal of Common Market Studies. Vol. 40. № 4. P. 603-634. 8. Kielmansegg P. Integration und Demokratie / P. Kielmansegg // Jachtenfuchs M., Kohler-Koch B. (Hrsg.) Europdische Integration. Leverkusen. 1996. 9. Weiler J.H.H., Haltern U.R., Mayer F.C. European democracy and its critique // West European Politics. Vol. 18. Issue 3. July 1995. 10. Mair P., Thomassen J. Political representation and government in the European Union // Journal of European Public Policy. Vol. 17. № 1. 2010. 11. Глухарев Л. Политические компоненты развития Евросоюза / Л. Глухарев; Современная Европа, М., №2. 2003. – С. 28. 12. Monnet J. Memoirs / J. Monnet; London: Collins, 1978. – p. 346. 13. Marchal A. L'Europe solidaire / A. Marchal; Paris., 1964. – p.262. 14. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Я. Тинберген; М., 1980. – С. 52-56. 15. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Я. Тинберген; М., 1980. – С. 267, 69. 16. Euroforum 68. L'Europe dans le monde de demain. Saarbruck, 1968. – P. 123-124. 17. Глухарев Л. Политические компоненты развития Евросоюза / Л. Глухарев; Современная Европа, М., №2. – 2003. – С. 30. 18. Probleme йconomique, P., № 276, 22 mai 2002. 19. Armand L., Drancourt M., Le Pari European, Paris, 1968. – P.17-19. 20. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского Союза / Д. Сиджански; М: Российск. Гос. Гуманит. Ун-т, 1998. – С. 15. 21. Draft Treaty establishing a Constitution for Europe. Title I: Definition And Objectives Of The Union, adopted by

consensus by the European Convention on 13 June and 10 July 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-convention.eu.int/docs/treaty/cv00850.en03.pdf>. **22.** Кернз В. Вступ до Права Європейського Союзу / В. Кернз; К. 2002. – С. 379. **23.** Глухарев Л. Политические компоненты развития Евросоюза / Л. Глухарев; Современная Европа, М., №2. 2003. – С. 31. **24.** Le Monde, 19-20 decembre, 1970. **25.** Див. наприклад: Tindemans L. Report on European Union 1975-1976 / L. Tindemans; Bulletin of the European Communities. Supplement. Brussels, January 1976. **26.** Сорон Ж-Л. Курс з європейських інституцій: європейська головоломка / Ж-Л. Сорон // К., 2001. – С. 86. **27.** Див.: Noel E. Les mages de L'Europe / E. Noel; Paris, 1976. **28.** Missiroli A. No quick fix for Europe's legitimacy problem / A. Missiroli; EPC Challenge Europe. Issue 17. December 2007. P. 41. **29.** Williams S. Sovereignty and accountability in the European community / Keohane R.O., Hoffmann S. (eds.) The new European community: Decision-making and institutional change. Boulder, CO: Westview Press. P. 155-176. **30.** Emmanouilidis J., Sratulat C. Implementing Lisbon: narrowing the Eu's "democratic deficit" // EPC Policy brief. March 2010. P. 3.